

УДК 378.1 (09) (477.54) «19»

А. С. Бондаренко

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ХАРКІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

© Бондаренко А. С., 2017
<http://orcid.org/0000-0001-7211-9471>
<http://doi.org/10.5281/zenodo.578641>

У статті досліджується післявоєнний період діяльності Харківського державного учительського інституту як самостійного вищого педагогічного навчального закладу; визначено особливості організаційно-педагогічної діяльності учительського інституту за такими напрямками: навчальний, науково-дослідний, організаційний, ідейно-виховний, кадровий; виявлено позитиви і недоліки в роботі учительського інституту у зазначений період. У 1935 р. згідно з Постановою Раднаркому УРСР «Про підготовку педагогічних кадрів, систему педагогічної освіти та мережу педагогічних установ» при ХДПІ створюється дворічний учительський інститут, який у травні 1946 р. був виокремлений у самостійний ВНПЗ. У повоєнний період перед органами радянської влади досить гостро постала проблема нестачі кваліфікованих кадрів у закладах освіти, особливо у школах. Тому Харківський державний учительський інститут був покликаний виконати завдання якісної і короткотермінової (2 роки) підготовки вчителів для 5-7 класів, вихованих у дусі комуністичної ідейності.

Ключові слова: організаційно-педагогічна діяльність, Харківський державний учительський інститут, післявоєнний період, напрями, зміст.

Бондаренко А. С. Особенности деятельности Харьковского государственного учительского института в послевоенный период.

В статье исследуется послевоенный период деятельности Харьковского государственного учительского института как самостоятельного высшего педагогического учебного заведения; определены особенности организационно-педагогической деятельности учительского института за такими направлениями: учебный, научно-исследовательский, организационный, идейно-воспитательный, кадровый; обнаружены позитивы и недостатки в работе учительского института в обозначенный период. В 1935 г. согласно Постановлению Совета Министров СССР «О подготовке педагогических кадров, систему педагогического образования и сети педагогических учреждений» при ХГПИ создается двухлетний учительский институт, который в мае 1946 был выделен в самостоятельный ВУПЗ. В послевоенный период перед органами советской власти достаточно остро стоит проблема нехватки квалифицированных кадров в учебных заведениях, особенно в школах. Поэтому государственный учительский институт должен был выполнить

задание качественной и краткосрочной (2 года) подготовки учителей для 5-7 классов, воспитанных в духе коммунистической идейности.

Ключевые слова: организационно-педагогическая деятельность, Харьковский государственный учительский институт, послевоенный период, направления, содержание.

Bondarenko A. Features of the Kharkiv State Teachers Institute in the postwar period.

The article examines the postwar period of the Kharkiv State Teachers Institute as an independent higher educational institution; The features of the organizational and educational activities Teachers Institute in the following areas: training, research, organizational, ideological education, personnel; found positives and shortcomings in the Teachers' Institute in the period. In the postwar period before the Soviet authorities rather acute problem of shortage of qualified personnel in educational institutions, especially in schools. In 1935 according to the Decree of People's Commissars of USSR "On the training of teachers, teacher education system and a network of educational institutions" at the Kharkiv State Pedagogical Institute created a two-year Teacher's Institute. One of the priority tasks standing before the Soviet Ukraine in the postwar period was the restoration of secondary education, including completion of the transition to universal seven-year education. So Kharkov state pedagogical institute was designed to do the job quality and short-term (2 years) teacher training for 5-7 classes, educated in the spirit of communist ideology.

Key words: *organizational and educational activities, Kharkiv State Teachers' Institute, the post-war period, directions, content.*

Постановка проблеми та її актуальність. Демократизація життя в Україні, визначення завдань входження в європейський і світовий освітній простір супроводжуються принциповими змінами в системі освіти. Освіта ХХІ ст. покликана підготувати висококваліфікованих фахівців, які б своєчасно та адекватно реагували на виклики сучасного світу, спричинені невинним суспільно-політичним та економічним розвитком. Саме це зумовлює необхідність підвищення вимог до рівня професіоналізму вчителя, зокрема, його професійно-педагогічної підготовки. Нормативні документи України (Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст., Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.), Закон України «Про вищу освіту», Державна програма «Учитель», Концепція педагогічної освіти тощо) звертають увагу науковців та всього педагогічного загалу на такі провідні орієнтири підготовки сучасного вчителя: розвиток педагогічної спрямованості особистості студента, забезпечення його готовності до професійної діяльності,

до неперервної педагогічної самопідготовки в умовах динаміки суспільного і освітнього процесів [1, с. 2-3].

Вище зазначене активує пошук нових підходів до організації вищої педагогічної освіти як з огляду вимог сьогодення, так і з урахуванням історичного досвіду. У пошуках оптимальних шляхів наукового розв'язання визначеної проблеми доцільним є глибоке вивчення й творче осмислення з сучасних позицій діяльності вищих педагогічних закладів України, а саме учительських інститутів в конкретно історичний період. Це дозволяє відстежити історичні тенденції формування змісту і напрямів фахової підготовки майбутніх учителів, на різних етапах, співвіднести прогресивний досвід з реаліями сучасності; зберегти національну самобутність вищої педагогічної освіти України.

У площині використання творчих пошуків і доробку вітчизняної педагогічної теорії і практики особливий інтерес викликає організаційно-педагогічна діяльність Харківського державного учительського інституту.

Формулювання цілей статті. Виявити особливості організаційно-педагогічної діяльності Харківського державного учительського інституту як самостійного ВПНЗ в післявоєнний період.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Належна увага завжди приділялася дослідженню проблеми професійної підготовки фахівців у вищій школі, зокрема таким її аспектам, як педагогічні основи організації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах (С. Архангельський, Ю. Бабанський, Н. Тализіна); сучасні педагогічні технології у професійній підготовці майбутніх фахівців (П. Воловик, Р. Гуревич, В. Євдокимов, О. Падалка); гуманізація та гуманітаризація освіти (В. Андрущенко, В. Кремень, С. Гончаренко).

Процес професійно-педагогічної підготовки в системі загальної підготовки майбутнього вчителя за окремими напрямками став предметом досліджень В. Кузя, П. Гусака, О. Дубасенюк, В. Краєвського, М. Корця, А. Маркової, О. Мороза, О. Пехоти, Н. Протасової, В. Семиченко, В. Сиротюка, С. Сисоєвої, Л. Сущенко, М. Шеремет та ін.

Теоретико-методологічне обґрунтування процесу загальнопедагогічної підготовки майбутнього вчителя представлене в роботах О. Абдуліної, Ю. Болотіна, В. Бондаря, І. Зязюна, В. Лозової, В. Сластьоніна та ін.

Проблемам відбору, розробки змісту, форм і методів формування теоретичних знань і педагогічних умінь із окремих видів діяльності вчителя присвячені дослідження А. Бойко, В. Буряка, В. Краєвського, А. Орлова, О. Шпака, О. Ярошенко та ін.

Наукову цінність для розробки визначеної проблеми мають узагальнюючі праці сучасних учених, які вивчали методологічні, теоретичні засади, шляхи оновлення педагогічної освіти (А. Алексюка, В. Андрущенко, А. Бойко, О. Дубасенюк, Н. Кузьміної, В. Лугового, В. Сластьоніна, Л. Хомич).

Підготовці педагогічних кадрів та становленню вищої освіти в Україні присвячені праці Л. Вовк, О. Глузмана, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, М. Майбороди, І. Прокопенко, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та ін.

Науково цінним у питанні фахової підготовки вчителя в історичному аспекті є роботи таких дослідників: М. Гурець, І. Зайченко, С. Золотухіної, Л. Зеленської, М. Кузьміна, Н. Рудницької.

Особливості професійно-педагогічної підготовки в учительських інститутах України (XIX-першої половини XX ст.) знайшли відображення в дисертаційних дослідженнях І. Кравченко «Учительські інститути в системі підготовки педагогічних кадрів в Україні (друга половина XIX-початок XX ст.)», Л. Задорожної «Ідеї педагогічної майстерності в діяльності Глухівського учительського інституту (1874-1917)».

Проте діяльність Харківського державного учительського інституту в повоєнний період не була розглянута і потребує детального вивчення.

Виклад основного матеріалу. У 1935 р. згідно з Постановою Раднаркому УРСР «Про підготовку педагогічних кадрів, систему педагогічної освіти та мережу педагогічних установ» при ХДПІ створюється дворічний учительський інститут. У повоєнний період перед органами радянської влади досить гостро постала проблема нестачі кваліфікованих кадрів у закладах освіти, особливо у школах. За роки війни Україна втратила близько 27,5 % довоєнного складу вчителів. Так, у 1944 р., за офіційними даними, у 20 звільнених від окупантів областях України не вистачало 30 498 педагогів. У 1944-1945 навчальному році налічувалось 154 812 учителів, що становило лише половину довоєнної кількості [2, с. 9]. Здійснюючи освітньо-виховну політику партії, державні органи освіти УССР створювали умови для того, щоб усі діти відвідували школу. Таке «надзавдання» реалізовувалося у декількох напрямках: завдяки

впровадженню закону про всеобуч, чітко окресленим і витриманим в душі комуністичної ідеології навчальним планам, постійним розширенням мережі навчально-виховних закладів, залученню дітей та учнівської молоді до піонерських і комсомольських організацій, впливу на учнів різноманітними позакласними заходами. Завдяки зазначеним заходам, було проведено «боротьбу» з неписьменністю серед дорослого населення; розширено мережу початкових, середніх та вищих навчальних закладів (початковою освітою охоплено всіх дітей шкільного віку); посилено ідеологічний контроль вчителів. Водночас, одним із першочергових завдань, що стояли перед Радянською Україною у повоєнний період, було відновлення середньої освіти, зокрема завершення переходу до загального семирічного навчання. Тому Харківський державний учительський інститут був покликаний виконати завдання якісної і короткотермінової (2 роки) підготовки вчителів для 5-7 класів, вихованих у душі комуністичної ідейності.

Згідно з наказом міністра вищої освіти СРСР С. Кафтанова «Про виокремлення Київського, Харківського і Одеського учительських інститутів в самостійні інститути» від 25 травня 1946р. розпочався новий етап організаційно-педагогічної діяльності «Харківського державного учительського інституту» як самостійного ВПНЗ. Перший рік роботи Харківського державного учительського інституту поклав на його колектив особливу відповідальність. Необхідно було розв'язати цілу низку нових питань та здійснити заходи, без яких не можна було починати перший навчальний рік. До таких питань, у першу чергу, належали вибір та устаткування приміщення для інституту, укомплектування кадрами професорсько-викладацького складу, устаткування навчальних приміщень та студентського гуртожитку, забезпечення навчального процесу необхідною матеріальною базою.

Вивчення архівних джерел [4, арк. 7; 5, арк. 2] дозволяє констатувати, що протягом усього 1946-1947 начального року робота інституту проводилась в частині будинку Харківської середньої неповної школи № 110, де і було розміщено 6 аудиторій та бібліотеку. З'ясовано, що план набору студентів на цей навчальний рік було виконано з перебільшенням, проти встановленої Міністерством норми 150 студентів за планом, було зараховано 187 чоловік (протокол Вченої ради №1 від 15.10.46р.). У Харківському державному учительському інституті існувало чотири відділи (факультети): фізико-

математичний, природничо-географічний, історичний і мовно-літературний. Навчальна робота проводилась у дві зміни, але це не задовольняло потреби в чіткій організації навчального процесу. Проте, за наявності 13 академічних груп не вистачало аудиторій, особливо в ті дні, коли проводились практичні і лабораторні заняття з розподілом груп на підгрупи. Виконання всіх занять за навчальним розкладом було можливе при використанні додаткових приміщень Харківського педагогічного інституту. У таких умовах не можна було устаткувати власні кабінети та лабораторії, що, звичайно, було серйозною перешкодою у справі підготовки кваліфікованих учителів. Внаслідок клопотань, які порушував інститут, у червні 1947 р. наказом Міністра освіти УРСР Харківському державному учительському інституту було виділено частину будинку № 3 по Фанінському провулку для навчальних аудиторій та гуртожитку. Протягом 1946-1947 навчального року роботу кафедр було спрямовано на утворення власної навчально-матеріальної бази. До 1 січня 1947 року інститут придбав навчального устаткування для лабораторій і кабінетів на 50 264 крб. Станом на 1 липня 1947 року ця сума складала вже 85 829 крб., зокрема по кабінету ботаніки – 22 951 крб., по кабінету зоології 9 043 крб., по лабораторії з хімії – 6 606 крб., по лабораторії з фізики – 27 325 крб. Для різних кабінетів протягом року придбано і виготовлено 200 стінних таблиць, необхідних як наочне приладдя [6, арк. 3, 4].

У процесі дослідження встановлено, що протягом 1946-1947 навчального року в інституті проводилось комплектування бібліотеки. На початку року в бібліотеці Харківського державного учительського інституту було лише 1000 томів, які було передано педагогічним інститутом. На 1 січня 1947р. книжковий фонд бібліотеки складав 4800 томів та 650 примірників різних брошур загальною вартістю 83 940. На 1 липня 1947 р. книжковий фонд вже складався з 7325 томів та 1208 примірників брошур загальною вартістю 116 684 крб. Водночас бракувало підручників з педагогіки та психології. Бібліотека одержувала за передплатою 64 різних журнали, у тому числі 42 наукових. На 1 липня 1947 року бібліотека мала 427 абонентів, протягом року проведено 7 480 книговидач. Увесь студентський та викладацький персонал інституту був читачем бібліотеки. Зауважимо, що бібліотека працювала з 9 до 22 години, що свідчило про її значущість та активну самостійну роботу студентів.

Інший напрям організаційно-педагогічної діяльності інституту був спрямований на комплектування навчального закладу педагогічним кадрами. Навчальний процес протягом року був повністю забезпечений професорсько-викладацьким складом. Навчальну роботу в учительському інституті проводили штатні викладачі та викладачі за сумісництвом, які працювали, одержуючи 0,5 окладу. Для викладання деяких дисциплін (читання курсів методики викладання української та російської літератур і мов, основ сільського господарства, вступу до мовознавства, історії математики, шкільної гігієни) було запрошено викладачів з погодинною оплатою. Така практика була доцільною через відсутність у повоєнні роки кваліфікованих викладачів з окремих дисциплін і мала тимчасовий характер.

Зауважимо, що викладання окремих методик дозволялося лише тим викладачам, які мали безпосередній досвід роботи в середній школі та протягом року підвищували під керівництвом завідувачів кафедр свою теоретичну підготовку в галузі методик (див. табл. 1).

Таблиця 1

Склад педагогічного персоналу Харківського учительського інституту
станом на 1946-1947 навчальний рік

№	Склад педагогічного персоналу	Кількість	
		Штатних	Сумісників
1.	Професорів, не докторів	–	1
2.	Доцентів, кандидатів наук	3	3
3.	Доцентів без ученого ступеня	1	2
4.	Асистентів, кандидатів наук	1	-
5.	Асистентів та викладачів	27	8
Разом:		32	14

З наведеної таблиці видно, що підвищення наукової кваліфікації викладацького складу учительського інституту було визначальним. З огляду на це, з самого початку роботи Харківського державного учительського інституту колектив викладачів було спрямовано на підготовку до складання кандидатських іспитів. З цією метою було складено план підвищення кваліфікації викладачів інституту на 1947 рік, який розроблявся кафедрами за вказівками науково-навчальної частини Харківського державного учительського інституту і був

затверджений на засіданні Вченої ради. У такий спосіб здійснювався і контроль за виконанням плану науково-дослідної роботи. На 1947 рік було затверджено план науково-дослідної роботи інституту. Відповідно до плану, у 1947 році було завершено 10 наукових робіт. Більшість з цих робіт мала науково-методичний характер. Так, кафедра природознавства працювала над трьома темами, які належали до науково-методичних проблем: «Зв'язок теорії та практики в шкільних курсах біологічних дисциплін» [6, арк. 19].

Проведене дослідження дає підстави констатувати, що перший рік роботи інституту вимагав особливо посиленого контролю за якістю роботи викладацького складу. Треба відмітити, що в цьому напрямі кафедри інституту провели ґрунтовну роботу. Робота завідувачів кафедр з підвищення якості проведення занять полягала у такому:

- відвідування та аналіз лекцій та занять;
- обговорення нових проблем у методиці викладання;
- ознайомлення з науковими та науково-методичними матеріалами;
- звітування членів кафедри про хід навчальної роботи та виконання програм [6, арк. 15].

Показово, що всі відвідування лекцій фіксувалися у вигляді письмових рецензій і розглядалися із зауваженнями та пропозиціями на засіданнях кафедр.

У процесі дослідження з'ясовано, що протягом 1946-1947 навчального року навчання відбувалось за навчальними планами, які були затвержені для учительських інститутів Управлінням в справах вищої школи при РНК УРСР 17 жовтня 1945 року. Практика роботи за цими навчальними планами виявила такі недоліки:

- надмірне збільшення лекційних годин за рахунок практичних занять. Особливо цю хибу помітно на таких дисциплінах, як історія середніх віків, географія УРСР, російська і українська літератури. Слід вважати за недолік те, що за навчальними планами були зовсім не передбачені практичні заняття з таких дисциплін, як психологія, методика викладання математики;
- надмірна кількість іспитів та заліків, нерівномірний їх розподіл по семестрах.
- перевантаження навчального часу ідейно-політичним вихованням, великою кількістю годин, що відведені на вивчення заполітизованих дисциплін.

В учительському інституті за окремим планом проводилась політико-виховна робота, спрямована на реалізацію партійних рішень.

Крім того, у навчальні плани потрібно було внести зміни у зв'язку з припиненням військової підготовки в учительських інститутах і введенням фізичної підготовки.

В аспекті досліджуваної проблеми викликає інтерес той факт, що поряд із недоліками, підготовка майбутніх вчителів супроводжувалась й позитивами: літературні диспути, культпоходи до театрів та кіно, робота у студентських гуртках, активна спортивна діяльність. Активно працювали і користувалися популярністю серед студентів математичний, мовно-літературний та історичний гуртки, у рамках роботи яких організовувались тематичні конкурси, круглі столи, спільно вивчалось багато додаткової літератури. Проводились студентські вечори з виступами художньої самодіяльності. Протягом навчального року, особливо у другому півріччі, студенти розгорнули активну діяльність з випуску стінних газет на кожному факультеті. Також існувала одна загальноінститутська газета «Радянський вчитель».

Незважаючи на труднощі в навчальній роботі, що пов'язані з першим роком роботи, з роботою нового колективу викладачів, з відсутністю власного приміщення, уже з другого семестру 1946-1947 навчального року було введено факультативні дисципліни. На першому курсі всіх відділів викладався факультативний курс «Теорія і практика співів та музики». Мета цього курсу – ознайомлення студентів з музичною грамотою, з класичним творами видатних композиторів, з українським та російським музичним мистецтвом, а також володіння методикою організації дитячого хору у школі. Цей факультативний курс сприяв піднесенню загальної культури студентів і допомагав майбутнім учителям в організації позакласної роботи у школі. Крім цього, на фізико-математичному відділі успішно були впроваджені дві факультативні дисципліни: історія математики та методика і практика виготовлення наочного приладдя з математики.

Важливим напрямом організаційно-педагогічної діяльності інституту була робота кафедр. З другого семестру 1946-1947 навчального року було ліквідовано кафедру військово-фізкультурної підготовки і залишилося 9 кафедр. Усі вони працювали за планами, що були затверджені навчальною частиною. В основному, робота кафедр була спрямована на підвищення якості

викладання. Відповідно до цього кафедри вирішували організаційні питання, проводили навчально-методичну роботу, роботу з підвищення наукової кваліфікації викладачів, роботу щодо створення власної навчально-матеріальної бази. Навчально-організаційні заходи кафедр полягали в складанні планів роботи кафедр, перевірці їх виконання, складанні та розгляді робочих планів лекційних курсів та практичних занять, складання планів устаткування кабінетів і лабораторій.

Унаслідок проведеної роботи педагогічний колектив протягом 1946-1947 навчального року зміг виконати всю заплановану роботу згідно з навчальними планами та значну виховну роботу. Про це свідчить наказ № 1078 від 30 серпня 1947р. заступника міністра освіти УРСР Філіпова О.М. «Про підсумки навчальної роботи педагогічних вишів за 1946-1947 навчальний рік»: «Учительські інститути домоглися поліпшення навчальної та наукової роботи. Значно покращилася робота викладачів та посилився контроль з боку кафедр та керівного складу за якістю роботи викладачів. Професорсько-викладацький склад більш активно, ніж у попередні роки, працював над науковою роботою» [3, арк. 7] .

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, слід зауважити, що за 1946-1947 навчальний рік було проведено велику і якісну роботу з організації навчально-виховного процесу Харківського державного учительського інституту як самостійного ВПНЗ. У повоєнні роки організаційно-педагогічна діяльність учительського інституту набула нового змісту, що здійснювався за такими напрямками:

- навчальний (розроблені навчальні плани і підготовлені навчальні програми);
- науково-дослідний (започатковано складання кандидатських іспитів, визначено теми науково-дослідних робіт викладачів та окремих кафедр, започаткована робота наукових гуртків);
- організаційний (здійснений набір студентів проти встановленої норми, облаштовані учбові приміщення і бібліотека);
- ідейно-виховний (літературні диспути, культпоходи до театру і кіно, розпочата робота гуртків і спортивних секцій);
- кадровий (відповідно до штатного розпису забезпечений викладачами).

Зазначимо, що вирішальну роль у відновленні ефективної роботи Харківського державного учительського інституту відіграли викладачі, які своєю поступовою самовідданою працею забезпечили необхідні умови та якісний результат навчального процесу.

Література

1. Акусок А.М. Теоретичні засади формування змісту загальнопедагогічної підготовки майбутнього вчителя : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Алла Миколаївна Акусок. – К., 2006. – 22 с.

2. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) : [колективна монографія] / відп. ред. В. М. Даниленко : у 3 ч. – Ч. 3. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – 336 с.

3. ХОДА. Ф. Р-5707 «Харьковский государственный учительський институт (1946-1952)», спр.4

4. ХОДА. Ф. Р-5707 «Харьковский государственный учительський институт (1946-1952)», спр.6

5. ХОДА. Ф. Р-5707 «Харьковский государственный учительський институт (1946-1952)», спр. 9

6. ХОДА. Ф. Р-5707 «Харьковский государственный учительський институт (1946-1952)», спр. 16